

A VILÁG ÍGY MEGYEN.

AKOVÁCSII nemzetes úr aznap későn ébredt. Nyomasztó álma volt: újfent Váradra parancsolta be a vármegye, a rabok törvényszékére s ott a borissza várnagy, aki sehogysem helyeselte jobbjágy mellett fogó ítélezéseit, az úriszék végeztével így szólt hozzá: most pedig lásd tenszemeiddel, kiféléket veszel pártfogásod alá! És elvezettette előtte a vármegye tömlöcében rothadó rabokat, azonmód vasban, tetvesen, szalmásan, penészesen, ahogy a föld alól kihúzatta őket. Egyikre-másikra rámutatott: ez Sulyom Miska, a híres betyár, aki még a császár futárját is megszorongatta egy kicsit, csak az volt a szerencséje, hogy a németben csudaerősen állt a szufla; emitt Deli Jóska, az iharosi juhász, aki a birkavásár után való éjtszaka kiásta a ház falát és rajtament a gazdáján a birkák áráért; amott meg la, az a parázsszemű vénember, Bodros Bige Máté, a boszorkánymester, aki leginkább az asszonyokat rontotta, miért is ittmarasztottuk ökelmét is vagy húsz esztendőcskére.

A nemzetes úr a kijózanító napvilágban is tisztán emlékezett arra, hogy a vármegye még sokáig beszélt és mutogatott, szörnyű bűnöket raggatván össze még szörnyőbb emberfenevadakkal, s ő bármennyire igyekezett volna is szabadulni ettől a rémitő látványtól-beszédétől, nem bírt. Különösen az nyomta erősen még felébredés után is, hogy nem tudta megtalálni egész határozottan azt a különbséget, amit sajátmaga és a rabok között érzett.

— Azok is emberek — gondolkozott — s nem tudjuk, hogy Isten előtt tulajdonképen mi a jó és mi a rossz. Mi tesz tehát köztünk különbséget: természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeret igazsága, embe-riesség, becsület, szánakozás? Mi az ember tulajdonképen? Miből áll? Mi vagyok például én?

Elhatározta, hogy addig nem nyugszik, míg fel nem töri e kemény dió burkát és ki nem találja a magvát. A magyar koponyák még úgyszem kaptak ily táplálékot honi nyelven, vegyék hát és egyék. Voltaire, az imádott mester is bizonyosan így cselekedne, ha ezt a diót a franc elme még fel nem találta volna.

A nemzetes úr, mint ahogy szokta minden reggel, most is szép tempósan kikészítette tölgyfaasztalára a papirost, odarakta mellé a kalamárist és tollat hegyezett, jóllehet érezte, hogy még nagyon messze van attól az időponttól, amikor kerek gondolatokkal szánthatja föl a papiros fehérjét. A kérdés, amit az előbb feltett, nehéznek tetszett előtte

és fájdalmasnak is, mikor arra gondolt, hogy az emberkülönbségek fon-
tolgatásánál saját magát is fontra kell tennie, sajátmagába is bele
kell néznie.

— Hiába, az a bécsi kudarc még mindig visszajár és borzaszt,
mint valami hazajáró lélek — mormogta lehangoltan, életének foltjaira
gondolva. — Lám-e, az ember élete fonlát nem lehet úgy kettészaki-
tani, hogy az elszakított résszel új ember is szakadjon a régiből.

Lassan, nehézkesen ereszkedett le hatalmas testével a karosszékre
s egy ideig a csizmája orrát nézte. A csizmán repedés látszott, nem nagy,
de mégis bosszantó annak, aki életében többször volt gálában, mint
pongyolán.

— Nyilván közel tették a tűzhöz tegnap, mikor a zápor után azon
vizesen lerúgtam s vargát rántott — fakadt ki belőle a bosszankodás. —
Most aztán járhatok lukas csizmában. Szégyen!

A bécsi kudarc s a szakadt csizma most egyszerre összekapcsoló-
dott gondolataiban. Igen . . . ott fenn, Bécsben, a fényes testőröz sereg-
ben, a vagyontérő gálaruhák, szemekápráztató udvari pompák, tömény-
telen gazdagságú nagyurak között elképzelhetetlen volt ez a szakadt-
csizmás állapot. Ki hitte volna, hogy az a feketeszemű s fürtű, inas-
combos délceg ifjúember, aki a királynő előtt is sokszor megjelent s a
hófdámák között oly sok szép manérral tudott forogni, valamikor ide-
jusson, erre a világtól elvágott, temetői csendű pusztácskára, ahol esz-
tendőszámra sincs más esemény, mint ami a kondás, juhász, kocsis,
gazdasszony napi jelentéseiben bennefoglaltatik? Ugyan mit szólna a
szép Grace bárónő, az imádott Thérèse, ha most látná, itt, így, ezekben
a banyakemencés, mestergerendás, téglapadlós, klástromi egyszerűségű
szobákban, amint mogorva kedvvel vizsgálgatja szakadt csizmáját,
vagy amikor alkonyat felé sétára indul az alig bimbózó nyírfák alá, ki
a tocsogós rétekre, ahol egyedüli társa a nyúl és agár? Ő, aki oly sok
finom gondoskodással, annyi asszonyi számíttással igazgatta útjait az
udvarnál s a bécsi élet egyéb útvesztőiben, hogy egy bosszús és rosszul-
számító órában még ősei hitéből is kiigazította? És micsoda arccal-
szemmel bámulnának rá régi barátai, hajdani testőrtársai, ha megtud-
nák, hogy az a gárdista-pajtás, aki Bécsben folyvást azon munkált,
hogy magyar szóval hogyan rázza fel álmukból a magyar atyafiakat,
most csak a cenzorokkal, Teleki Józseffel, meg békétlen magával hada-
kozik és nemhogy újabb sikereket fűzne a régiekhez, hanem még azok
is elfelejtik, akik eddig ismerték?

Haj, pedig de másképen képzelte el ezt az életet akkor, amikor
nagy bosszúságában Bécsből idáig szaladt! Tournay és Ferney urának
példája járt akkor az eszében, Voltaire-é, a bálványozott mesteré, ha
nem is 140.000 livres évi jövedelemmel és fejedelmi étellel, de mégis
azzal a titkos reménnyel, hogy a magyar lélek ébresztgetőinek magányá-
ban is ő lesz az egyik zászlótartója. Ő, ha sejtette volna, hogy a franc
ideál csak elátkozott pusztai remetévé lehet magyar humuszon! Ha

megérezte volna, hogy aki az ilyen vajudó időkben elszakad Béctől, az élet központjától, az elszakad az élettől is és nem az álmodókkal, hanem az alvókkal kerül egy kalap alá! Igen, akkor inkább ottmaradt volna a megútált és mégis kedves császári városban, mégis inkább a haszontalan és hiú társaságok forgatagában, mégis inkább igazítgatni a reformátusok ügyét-baját, meg-megfürdeni néha a császári kegyben, a szép asszonyok mosolyában, a világi hívságokban, mint így — eltemetkezni elevenen.

A nemzetes úr egy könnycseppet törölt szét kezefejeével s egy gondolatvillanással szégyenkezve ismerte be, hogy most ő is éppen úgy vágyik vissza ellökött életébe, mint azok a rabok a váradi tömlőben.

— Egy volna az alaptermészete minden embernek? — kérdezte riadtan önmagától.

* * *

Ebben a pillanatban valaki erősen megverte az ablakot.

— Nemzetes nagyuram, tessék kijönni hamar — hallatszott kívülről a kondása hangja, — vendégek igyekeznek ide Várad felől.

A nemzetes úr nem akart hinni fülének.

— Mit beszélsz, te...? — csapta ki az ablakot íziben és akarta hozzátenni szavaihoz a «háborodott» szót is.

A kondás, az őskeleti nyugalmú jobbágy, frissebben válaszolt a szokottnál:

— Kinn legeltettem az ártányokat az út mellett, aztán éppen tereltem volna őket befelé, mikor Várad felől nagy robogással jött egy fényes úri hintó. No, gondoltam, majd megcsöndesedtek ti mindjárt, csak a Kuruttyóhoz²¹⁾ érjete! Mert ott most akkora sár van, nemzetes nagyuram, hogy tegnap az egyik kant, aki odabódorodott, úgy kellett kihúzni deszkával-kötéllel.

— Egyszóval elakadt utasok jönnek ide? — siettette volna az úr a körülményeskedőt. — Mondtam, úgy-e, hogy töltsétek fel jól azt a darab utat! Most aztán rámtörnek, az Ég tudja kik, sub titulo: elakadtunk az úr sarában, hát most már ittmaradunk, míg ki nem szárad belőle a szekerünk.

A kondás nemhogy lehorgasztotta volna kerek fejét az ura zokszavára, hanem még mosolygott:

— De ezek nem olyan ingyenélők ám, nemzetes nagyuram, mint akik a kerékszőget is kiszedik, csakhogy idejében eltörjön a tengely! Négylovas hintón jöttek ezek, aztán a pofoncsapott csákójú német is ott ül a bakjukon. Olyanféle, mint amilyeneket császájárásakor láttunk errefelé.

— Udvari emberek volnának? — tünődött el a hajdani testőr.

— Már én nem tudom, kifélék, mert éntőlem csak azt kérdezte a kocsis, hogy ki itt a földesúr. Mikor aztán megmondtam, a belülülő dáma mindjárt kiugrott a hintóból, aztán csak egyenest erre befelé. Ahol, ni!

A nemzetes úr aggodalmasan pillantott a mutatott irányba. A fiatal nyárfasoron keresztül, az ujonnan csinált bejáró-út ragacos tavaszi sarában négy ember csúszkált, cuppogott a ház felé. Elöl a pofoncsapott kalpagú német a bundás kocissal, nyilván úttaposóknak, utánuk egy őszbevegyült dáma, szürke porköponyegben, a komornája karjába kapaszkodva, szörnyű vigyázatosan.

— Thérèse — dobbant nagyot a nemzetes úr szíve, jóllehet még nem tudta kivenni a dáma arcvonásait. — Igen, ő az. Megismerem a járásáról.

A nemzetes úr, a hajdani fényes testőr és udvari ember, zavartan vizsgálta végig előbb magát : kopott dolmányát, szakadt csizmáját, terjedelmes alakját, azután a pusztai ház kolostori egyszerűségű szobáit, a banyakemencét, téglapadlót, kis ablakokat, mestergereendákat, mindent, ami nem mutogatni való volt s először az az érzése támadt, hogy most suttyomban ki kellene óvakodnia a házból, aztán neki Biharországnak, a pusztáknak, nádasoknak, rejtőzködve mindaddig, míg el nem múlik ez a keserű falat, ez a szégyenthozó látogatás.

Hanem mikorra ezt így elgondolta, a vendég, a régi kedves, már ott állt az ablak előtt.

— Ah, ez borzasztó félóra volt — panaszkodott a dáma landadtan még akkor is, mikor a komornája kivakarta a sárból s a jómeleg banyakemence átfütötte a tavaszi szélről megdermedt tagjait. — Lelkemre úgy éreztem magamat ott abban a mocsárban, mint az az aktor, aki a theátromban véletlenül a sülyesztőre lép. Ah, ezek a nagy utak !

— Bizonyosan fontos küldetés készítette, hogy ilyenkor tavasszal útra bátorodjon — vélte a házigazda még mindig igen zavartan, mint-hogy az előbb is melegvizet kértek a dámák és Trézsi, a tenyeres-talpas gazdasszony tésztás vizet vitt be nekik.

— Mon Dieu ! fontos küldetés ! Ugyan mire használják már az ilyen örökölt hófdámákat ? ! Az egyik főhercegnek például megtetszett valami ócska erdélyi várkastély, amely Rákóczi óta királyi birtokká lett, vadászkastélyt csináltatott a rozzant szarkafészekből és fejébe vette, hogy ősszel odamegy vadászatra a feleségével. Nosza, szaladjon hát, ma chere, nézze meg, hogy alkalmas kvártély lesz-e ott egy asszonynak . . . Eh, köszönöm az ilyen szereposztást, de én többre vágyom. Csak azért vállaltam, mert kegyedhez akartam eljutni. Nem ilyen munkát csináltunk mi ketten a királynő uralkodása alatt, úgy-e, mon ami ?

A hajdani gárdista nagyot sóhajtott :

— Igaz, de az régen volt, elmúlt. Azóta, hallom, más idők járnak.

— Csak jártak, mon cher ami, mert amióta Ferenc császár országol, még szebb alkalmak jöttek az érvényesülésre. Nem volna kedve újra megpróbálni az udvari életet ?

— Hogyan ? — döbönt meg a nemzetes úr, mikor a vendég ilyen egyszerűen rátapintott szíve legtitkosabb vágyára. — Hogy gondolja

ezt? Testőrnek kéredzkedjem vissza? Vagy újra vallást cseréljek, hogy a reformátusoknak ágense lehessenek?

— Egyikre sem gondoltam, mon ami. Hanem ismerem a császárvárosban egy özvegyen maradt hófdámát, aki bizonyos feltételek mellett hajlandó volna kegyedhez feleségül menni.

— Énhozzám? — kiáltott fel hitetlenül a háziúr.

— Igen. Mi van ebben ilyen csodálkozónivaló? Nem vagyok azon a nézeten, hogy a szerelmet csak a fiatalságnak találták fel. Virágzanak a fák szép őszben is és ilyenkor még kedvesebbek, finomabbak, mint a kiszámíthatatlan szeszélyű tavaszban.

— Lehet. Én is láttam már ilyet sokszor — merengett el a nemzetes úr.

— No lássa! . . . Az az előbb említett dáma is így gondolkozik és hiszi, hogy ha férjében segítőtársat is kap, hamarosan olyan szerepet fog vinni az udvarnál férjével együtt, amilyenről a királynő uralkodása alatt nem is álmodhatott. Tetszik kegyednek ez a terv, mon cher ami?

— Csodálatos. Mintha csak tündérmesét hallanék — udvariaskodott a háziúr, bár a figyelmes hallgató előtt nem maradt volna rejtve, hogy ebben az elismerésben jó adag irónia is lappang.

— Nos, ez a tündérmese valóra fog válni — jelentette ki komolyan a dáma, aztán hirtelen felemelkedett és csókra nyujtotta fehér kezét — most aztán készüljön fel az útra ebből a piszkos fészekből, mon cher ami, mert együtt megyünk. Majd útközben beszél nekem a szerelemről, úgy mint régen — egészen Bécsig. Mert az az özvegy hófdáma — sejtette úgy-e — én vagyok.

A hajdani gárdista katonásan hajolt meg és sietve fordult ki a szobából.

* * *

Odakinn mentét kapott magára s meghagyván Trézsinek, hogy csak lássa el a vendéget mindenféle jóval, amit csak adni tud, a kocsisának pedig, hogy a bivalyokat is be kell fogni, de délre a vendéghintó itt legyen a ház előtt — ő maga felnyergelte széleshátú kancáját és nekivágott a pusztáknak.

A házatól nem messze még hallotta a kicsapódó ablak nyikorgását s a vendégdáma kiáltását: hová megy Bessenyei? álljon meg, várjon meg! Hátra sem fordult, eszébe sem jutott, hogy most a magyar vendég-szeretetet megcsúfoló módon szökik a vendég elől, csak kocogott előre ugyanabban az ütemben, ahogy elkezdte.

Kinn a bimbózó nyírfák közelében aztán megállította nehéz teste alatt nagyokat fújó-prüszkölő lovát, leszállt róla és gyalogszerrel ment tovább. A betanított ló utána, mint máskor is az ilyen sétákon. Egyhelyütt, a legmagasabb bucka tetején megállt, arccal Bécsnek fordult és sokáig nézett a messzeségbe. A gondolatai is hol körülötte kerengtek, hol messzire szálltak:

— Ó, ha nem így jött volna ez az ajánlat, ilyen megrohanásos

házasság módjára, ilyen üzletszerűen, a volt kedvestől kiindulva, hanem módjával, szép szavakba takartan, lassan, észrevétlenül lopózkodva be a szívbe s főleg nem a leendő mátka ösztökélésére, — akkor talán még ma visszazöktem volna régi életembe.

— Mert hiába, szép volt az a bécsi élet, szép lett volna talán most is, még így őszbe hajló korral, elnehezedve, megvastagodva, régi szeretővel, régi emlékek keserű ízével is. A korosság ellen vannak kendőzőszerek, ki lehetett volna tudni a titkukat jó pénzért, meg aztán nem is igen lett volna reájuk szükség a régi szeretőből előléptetett asszonyfeleség mellett. A bárónő sem mai gyerek már, bizony ott vannak arcán a korra árulkodó ráncok, akárhogy kendőzi is és akárhogy hirdeti is, hogy a szerelmet nemcsak a fiatalságnak találták fel. Majd visszagondolt volna a huszonöt esztendővel ezelőtti napokra, a heves szerelmi csatákra, diadalokra és hűtötte volna vérét azzal az igazsággal, hogy a vén fát árnyékáért kell becsülni. Igenis, vele megbecsülttettem volna a régi emlékeket, amott, a kudarcok szakaszában pedig feledtem volna őket. A reformátusok áskálódásait, a vallásváltoztatást, a visszavont évjáradékot, József császárt, a cenzorok rövidlátását, szűkkeblűségét, az eltemetkezést, a remeteéletet, a homokos pusztát, a szegénységet, mind, mind. Meg kellett volna alkudni az étellel fele-fele arányban, nem egy kártyalapra feltenni mindent; ez lett volna az okosság. Akkor aztán az írásaim is hatottak volna, talán azért, mert felülről Bécsből áradt volna szét a szavam, nem így a pusztából, ahol csak kiáltó szó marad talán örökre.

— Szép lett volna, jó lett volna . . . bár hiszen tövis is akadt volna benne elég. Bizony fura dolog elképzelni az egyik Väs-Bessenyeit magát kendőző, fiatalságot hazudó, poraiból megéledett bécsi phönixmadárnak! Kifenne, talán ki is pirosítva, lehetőség szerint karcsúra fűzve, mézes szavakkal, csak német vagy francia beszéddel, az udvar kegyét vadászva, bárki hiúságát legyezgetve, karján a kikészített hajdani szeretővel. Ah, itt megy a kovácsii nemzeti úr, aki tavaly még repedt csizmában dagasztotta a sarat, esztendőszámra sem mozdult ki odújából és akiről azt tartotta a hír, hogy elkárhozott lélek, mert templomba sohasem jár s úgy akarja magát visszalopni az Úristen kegyeibe, hogy Jézus Krisztus igéi szerint csak a gyermekeket ereszti közel magához. Most nézzétek meg — mondhatná akármelyik Bécsbe fölvetődő ismerőse, — most! Hol a szakadt csizma, kopott dolmány, a remete-szokások, a gyerekek? Félrevetette a régi magyar erkölcsöt, s valószínű, hogy a kovácsi puszta árából futja az a sok gála. Őseinek földje, amit azok véren-vason szereztek, így csúszik át a német borbélyok, kuruzslók, szállásadók, szabók, cselédek, megkent kijárók, talán megkent könyv-árusok és cenzorok kezébe. Mert hát a nemzeti úr megint sikerrel ír, könyvei jönnek ki a cenzura és nyomda rejtekeiből, a théátromban is az ő játékaik adják, még Ágisa is feltámadt, miként ő. Ó, de gyalázatos ember volna az ilyen!

— Csakhogy én ilyen nem leszek ám! Ha a magam akaratossága (igen, igen, nem a sors!) kivetett ide erre a pusztára és itt jó húsz esztendeje folyvást azzal a gondolattal töreti elmémet, hogy mivel használhatnék honomnak, akkor asszonycsinálta tervekért, talán csak légvárakért, hitvány világi hívságokért itthagyni ezt a helyet, megfutamodás volna. Őseim hitét elhagyhattam bosszúságomban, vagy a siker reményéért is (igaz: botor fővel), de ezt a helyet, ahová a magyar elme zászlótartójának képzeltem, esküdtem magamat, még akkor sem, ha sereg nincs is körülöttem s a zászlót talán csak magamnak lobogtatom.

A nemzetes úr úgy érezte, hogy ez a póz, amelybe magát most állította, oly irgalmatlanul jóleső, hogy még igaz voltát is kár keresni. Zászlótartó! a magyar elmék zászlótartója, itt ebben a pusztaságban is, itt ebben a magányosságban is! . . . Igen, így látni magát még akkor is vigasztaló és idebilincselő érzés, ha igaz volna az, hogy csak az új pályakezdéstől való félelem, vagy az öregség kényelemszeretete, avagy a húszesztendős megszokás rajzoltatta vele most ezt a képet.

A nemzetes úr kedvetlenül rántott egyet a vállán, mintha ezzel feltolakvó kétkedéseit akarta volna elhessegetni, aztán sietve fordult meg, hogy otthon a csodálkozó, méltatlankodó vendég elé álljon és akadozva törjön ki belőle a szó:

— Bárónő, én nem mehetek kegyeddél . . . én más életre szerződtem . . . én a magyar elmék zászlótartója vagyok itt . . . én itt maradok.

* * *

Még egy pillantás a sebesen tovagördülő hintó után, egy röpke sóhajtás a távozó dáma után, aki magyarázgatásaira, mentegetőzéseire gúnyosan, fölényesen mosolygott s csak ennyit mondott: «kegyed téved; nem zászlótartó kegyed itt, hanem barlanglakó remete» — s a nemzetes úr sietve iparkodott lelkét visszazökkenteni abba a gondolkozó hangulatba, amelyből a váratlan látogatás kitaszította. A jó szándék megvolt hozzá, az alkalom sem hiányzott: odakinn mély borulás lopódzott a pusztaság fölé, csakhamar nyúlósan, pókfonálszerűen ereszkedett rá prédájára, a tegnapi esőtől még csicsogó földre, a délután már alkonyatba hajlott, késő lett volna kinnbotorkálni a buckák, tocsogók között, a belső cselédség is elcsitult, Trézsi nyilván alszik egyet a nagy ijedségre, a pusztai házban is csend van hát, még Cicke, a vén agár is behúzódtott a kemencekuckóba — mit is lehetne hát csinálni vacsoráig, mint vagy követni a sokat kárhoztatott magyar úri példát, azaz aludni, vagy borozgatva pipázni, avagy «a világ bölcsei közé sülyesztetni az elmét», azaz olvasgatni, vagy közben gondolkozva irogatni.

A nemzetes úr megint kirakosgatta tölgyfaasztalára a papirost, a kalamárist, a meghegyezett lúdtollat, aztán a reggeli témát gondosan megforgatván elméjében, úgy találta, hogy a vendég hófdáma nemcsak zavart hagyott lelkében, hanem a megoldásnak kulcsát akaratlanul is elébevetette. «Nem zászlótartó kegyed, hanem barlanglakó remete»

gondolt vissza a bárónő gúnyos szavára és magában harag nélkül ismerte be, hogy a vendég dámának igazsága volt. Igen . . . ő már elszakadt a világtól, már akkor, mikor megalkudván sorsával, ide a bihari havasok oldalába rejtette magát s azóta — ez az igazság — fontosabb, sürgetőbb feladatnak tartja kikutatni azt, hogy mi az ember, meg hogy mi különbség van ember és ember között, mint írásával sikert, elismerést aratni, híveket gyűjteni, vagy még inkább embereket mulattatni. A régi zászló azóta már ki is csúszott a kezéből, felkapták mások, szerencsésebbek, fiatalabbak, talán éppen Kazinczyék, kár volna velük versenyre kelni, kár volna erőlködni így öregben, félrevetetten, izlésváltozottan is. Az elmúlt jó alkalmakat, a dicsőséget ígérő régi napokat, híveket, barátokat, szerelmet, ifjúságot, a régi Thérèset, régi Bécsset, szóval az elmúlt életet úgysem lehet már többé visszahúzni . . . biz igaz, hogy a hajdani fényes testőrből pusztai remete lett, aki az elszakított étellel új embert szakított ki a régiből. Csakhogy ez az új ember, ez a remete már hisz a szabad akaratban, nem úgy, mint valamikor régen, s hangos szóval vallja, hogy az ember maga választja meg élete útjait. Ime, élő példájául ez igazságnak itt van maga a bihari remete, aki kísértés idején sem fordult Bécsnek, egy hívságos, felszínes, hazug élet folytatására, hanem megmaradt Istenhez iparkodó útján, akármit beszélnek is az emberek és vallások.

— Azért hát okuljatok, magyar atyafiak, itt leszen róla az írás — húzta maga elé papirosát a nemzeti úr — és vegyétek eszetekbe, hogy az embert a baromtermészetnek fogságából, a váradi rabok állapotából, a hírnévnek, a felfuvalkodásnak, a lélek eredeti gyengeségének, a társaságbeli ember ostoba vágyakozásának útvesztőin keresztül csak a nevelés és az értelem viheti fel Isten felé a tökéletesebb emberig.

A nemzeti úr most már megcsöndesült lélekkel nyult a toll után is és úgy érezte, hogy ezt a napot érdemes volt átélnie, mert ez láttatta meg vele igazi arcát. És lám-e — mily csodálatos — ebben a megnyugvásban, ebben a vihar utáni csöndben a remeteélet is egészen mássá lett. Értelme lett az elrejtőzésnek, nem fáj már az egyedüllét, a családtalanság, nem bántotta már a kondás, juhász behallatszó beszéde, a felébredt gazdasszony lármája, nem bosszantotta a mestergerendás szoba, a banyakemence, a kopott dolmány, repedt csizma és nem keserítette el szavának, írásának jövőendő kétes sikere sem. Mert a világ már úgy megyen, hogy a zászlajátvesztett öreg zászlótartónak vissza kell állnia a csatasorba s ha sebzett mellel, ha más zászló alatt is, de csatázni a magyar lélekért halálig.

Váczy József.